

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
Филологически факултет
Катедра по история на литературата и сравнително
литературознание

Дора Василева Маринова

КОНЦИПИРАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ В РОМАНА ОТ 90-ТЕ
ГОДИНИ НА 20.ВЕК ДО ДНЕС

Автореферат

за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 2. Хуманитарни науки; професионално направление 2.1 Филология; докторска програма Българска литература (Българска литература след Първата световна война)

Научен ръководител:
доц. д.ф.н. Татяна Ичевска

Пловдив
2020

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на катедра „История на литературата и сравнително литературознание” към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” на 18.05.2020 г.

Дисертационният труд съдържа общо 256 страници и се състои от четири глави, увод, заключение и библиография. Основният научен текст е 243 страници.

Научно жури:

Проф. д.ф.н. Сава Йорданов Василев

Проф. д-р Радослав Димитров Радев

Доц. д-р Борис Владимиров Минков

Проф. д.ф.н. Иван Тодоров Русков

Доц. д.ф.н. Татяна Иванова Ичевска

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 1.10.2020 г. от 13.30 часа в зала „Компас” на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”, Ректорат, ул. „Цар Асен” 24. Материалите по защитата са на разположение в ПУ „Паисий Хилендарски”.

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
Филологически факултет
Катедра по история на литературата и сравнително
литературознание

Дора Василева Маринова

КОНЦИПИРАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ В РОМАНА ОТ 90-ТЕ
ГОДИНИ НА 20.ВЕК ДО ДНЕС

Автореферат

за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 2. Хуманитарни науки; професионално направление 2.1 Филология; докторска програма Българска литература (Българска литература след Първата световна война)

Научен ръководител:
доц. д.ф.н. Татяна Ичевска

Пловдив
2020

УВОД

Във фокуса на изследователското ни внимание са творби от съвременната българска литература, които проблематизират моменти от нашата национална история.

Една от **задачите** на настоящия текст е да се опита да види как биват проблематизирани паметта и забравата в съвременните български романи, тематизиращи нашата история. **Цел** на дисертационния труд е да изведе и обговори начините, по които в съвременната ни романистика се осмислят ключови събития от нашата история, както и да види механизмите, по които след 90-те г. на 20.век започват да се сглобяват разказите за миналото. За наблюдение в работата са подбрани такива романи, които насочват вниманието си към няколко важни периода от историята – Възраждането, годините непосредствено след Освобождението и 40-те години на 20.век. Дори бегъл поглед върху излизалата след 90-те години литературна продукция показва, че с изключително висока фреквентност са именно сюжетите, израстващи върху тях. В хода на работата се опитахме да изведем някои основни тенденции в осмислянето на очертаните по-горе исторически периоди, като ще ни интересува и това доколко и как съвременният роман помни, пренаписва, оспорва вече утвърдени текстове и концепции. Трябва да направим уточнението, че работата е структурирана с оглед на предпочитаните от съвременните автори исторически периоди, а не с оглед на видовете романи – например исторически романи, в които има стремеж към постигане на достоверност (по Лукач) и (пост)модерни исторически романи, в които се търси (и се играе с) напрежението между фикционалното и фактичeskото. Ето защо в отделните глави разглеждаме романи, които използват различни наративни техники.

Веднага бихме искали да кажем, че всеки опит да се правят твърди типологии въз основата на съвременните романи се превръща в сложна и дори рискована задача – най-малкото заради разнородността на отделните литературни почерци (част от тях градят представата за постмодерното писане в българската литература, други остават в полето на класическия тип повествование), разбира се, тук не бива да се забравя и различната степен на подготвеност на пишещите за историята (автори като Евгения Иванова и Стефан Бакърджиев например са професионални историци).

Една от основните **задачи** в хода на работата беше да определим границите на изследователското си поле. Литературноисторическите граници на дисертацията обхващат

периода от 90-те години на 20.век до 2016 година. Тук веднага възниква въпросът защо точно 2016 година приемаме за своеобразен край на наблюденията си. Нашият избор не е предопределен от появата на определени знакови книги, нито от някакви процеси, довели до съществени промени в литературния живот през тази година. 2016 е годината, в която бях зачислена като докторант, тогава се роди и конструкцията на бъдещия дисертационен труд. Така естествено се стигна до решението точно 2016 да се превърне и в годината-граница на работата. Наясно сме, че тя е напълно условна, но повече от необходима, защото в противен случай писането никога не би могло да приключи, поради непрекъснатото роене на нови и нови романи, имащи отношение към нашата тема. В същото време сме наясно, че няма универсални модели, в този смисъл новопоявяващите се романи логично биха довели и до корекции в нашия първоначален план, а така всеки път би трябвало да започваме отначало (така изпреварващо отговаряме на въпроса защо в дисертацията отсъства роман като „Чамкория” на М. Русков например). Даваме си сметка, че дори и в тези, очертани от нас, граници вън от вниманието ни остават романи, имащи отношение към темата на работата. Но задача на този труд е не изчерпателността, а аналитичното вглеждане в някои от емблематичните текстове на съвременната ни проза (до 2016), тематизиращи моменти от българската история, както и задаването на посоки на мислене спрямо избраната проблематика.

Водещ в дисертацията е **сравнително-типологичният анализ**, това ясно се вижда в отделните глави, в които се срещат-сговарят текстове, осмислящи от различен ъгъл едни и същи исторически събития. Когато се налага, анализираниите от нас текстове се поставят и в един по-широк литературноисторически контекст, за да могат да бъдат обгледани диалогичните пресичания между съвременните романи и вече превърнали се в класически творби от нашата литература. Както казахме и по-горе, невъзможността да бъдат обхванати всички романи, писани след 90-те г. на 20.век, имплициращи или експлициращи темата за историята, вероятно ще остави усещането за незавършеност, но пък това е и възможност за следващи продуктивни изследвания върху тази проблематика.

В хода на работата неведнъж се изправяхме пред въпроса как се пише художествена литература за исторически събития и дали всяко следващо време, което се обръща към миналото, няма свой различен поглед над събитията, съответно и своя интерпретация. Темата на дисертационния труд неизбежно предполага привличането на

историческото знание за събитията, върху които стъпват сюжетите на разглежданите в работата романи. В същото време няма как да не се разсъждава и върху методите за събиране и произвеждане на една официална история, тъй като често те биват обект на повествователното внимание в творбите. Съвременните писатели вече не се задоволяват с това да центрират повествованието си около дадено събитие, а подлагат на преосмисляне и наложилите се представи и оценки за него. Водещ за нас беше и въпросът какво ражда интереса на писателите към миналото, при осмислянето на който се позовахме на някои от постановките на Фр. Ницше, Д. Лоуентал, П. Нора, П. Рикьор, Ж. Бодриар. В „За ползата и вредата от историята“ Фр. Ницше извежда тезата, че човекът е същество, което не може да се научи да забравя и по тази причина е непрекъснато приковано към миналото. В увода на своята книга „Миналото е чужда страна“ Д. Лоуентал говори, че миналото е навсякъде около нас, а причините да се връщаме назад авторът намира в нуждата от стабилно минало, което да произведе традиция, която на свой ред да потвърди идентичността ни. Тази традиция произвежда и оформя големия национален разказ и прави, до известна степен, от културната памет национална. Тази памет се утвърждава допълнително чрез празниците, паметниците, честванията (П. Нора „Места на памет“). Романите, които обговарят миналото, също не правят изключение и са важен компонент от практиките за изграждане на паметта за него.

Проблематизирането на миналото неизбежно включва в себе си и въпросите за паметта и забравата. Според Ницше има една степен на преживяване, на историзъм, която е вредна за човека, за народа, за културата и която би могла да ги погуби. В този смисъл здравето на един народ (човек, култура) зависи от уменията му да забравя навреме, както и да си спомня навреме. В „Паметта, историята, забравата“ Рикьор свързва именно двата проблема, намерили място в красивата метафора за восъчните таблици на Платон – проблема за паметта и забравата. Разграничавайки спомена – като афекция, от припомнянето – като активно търсене, Рикьор извежда тезата, че търсенето на спомени е свидетелство за борбата срещу забравата. Но в акта на помнене се съдържа много повече от събиране и архивиране. Паметта е повеля, насочена към бъдещето. Тя носи идеята за справедливостта. Задължени сме на тези, които са били преди нас, за това, което сме, но най-вече сме задължени пред жертвите. От другата страна на казуса стои забравата. Интересно е, че именно при осмислянето на забравата Рикьор намесва един много достоен

акт – прошката. Прошката се оказва една добра забрава. В акта на прощаване се преодолява границата „между висотата на духа на прошката и бездната на вината“ (Рикьор 2006: 496). Една от задачите на настоящия текст е да се опита да види как биват проблематизирани паметта и забравата в съвременните български романи, тематизиращи нашата история.

ГЛАВА ПЪРВА ЛИТЕРАТУРА И ИСТОРИЯ

В тази глава разглеждаме проблемно-тематичните полета на съвременния български роман, както и литературноисторически и критически книги, които селектират и анализират явленията и процесите в съвременната българска проза. Трябва да се каже, че онова, върху което в повечето случаи се опира нашето изследване (**Съвременният роман – проблемно тематични полета**), са рецензии, излизали в различни периодични издания – в „Култура“, в „Литературен вестник“, сп. „Страница“, електронното списание „Литернет“. От помощ ни бяха и няколко книги: „Българската литература и началото на ХХІ век 2004-2012“ (2013) на Пламен Дойнов, „Романология ли?“ (2014) на Младен Влашки, „Литературни търсения през 90-те години. Проблеми на постмодернизма“ (2001) на Розалия Ликова, „Тъгите на краевековието“ (1998) на Бойко Пенчев, „И нова, и българска“ (2003) на Борис Минков.

Водещо в осмислянето на романите в дисертацията е твърдението на М. Влашки, който откроява два основни исторически периода, към които се насочва съвременният роман. Единият включва събития от античната и ранносредновековна история, а другият избира моменти от Възраждането, преломните събития около гражданската война от 1923 г. и деветосептемврийската революция от 1944 г. Нашето изследване забеляза и две други тенденции – става дума, първо, за появата на романи, които настойчиво обговарят личности и събития, изиграли важна роля в обществено-политическия живот у нас след Освобождението – преди всичко Стефан Стамболов и Фердинанд. На второ място, се оказва, че голяма част от най-новите ни романи се обръщат към такива моменти от нашето минало, които, съзнателно или не, са били пропускани от прозата ни в предходните десетилетия. В същото време в тях се проблематизират травматични събития от историята, маргинализирани или премълчавани до 90-те г. на 20.век.

В частта **Жанрови тенденции и литературни експерименти** обръщаме внимание на двата основни подхода към историята, които могат да се изведат въз основата на съвременния български роман, за които говори М. Влашки. При първия се гради романово повествование от традиционен тип („Бежанци“ на Весела Ляхова, „Ex Oriente lux: Фердинанд и мечтата за Константинопол“ на Стефан Бакърджиев, „Синият аметист“ на Петър Константинов, „Света София“ и „Кръстовден“ на Иван Робанов). Тук Влашки отнася и романи с експериментални похвати („Фото Стоянович“ на Евгения Иванова – роман колаж; „Пролом“ на Петър Маринков), които „се легитимират” като исторически романи. При другия става дума за романи с историческа перспектива, но с различна концепция от тази на историческия роман („Възвишение“ на Милен Русков, „Сестри Палавееви“ на Алек Попов). Един по-задълбочен поглед върху романите дотук би могъл да отвори поредица от въпроси като например как в жанрово отношение трябва да характеризираме творби, които откровено проблематизират миналото, а някои от тях правят видими моменти от националната ни история, подценявани от литературата; не помалко интересен е въпросът какви са причините, които предопределят появата на подобни романи днес. Разбира се, за да отговорим на тези питання, ще трябва да обърнем поглед назад към традицията на българския роман.

В частта **Българският исторически роман** се обърнахме към досегашната литературна традиция, както и към традицията на историческия роман в частност, което ни помогна да видим и да изведем спецификите на съвременния български роман, тематизиращ историята – в него не се повтарят готови сюжетни и персонажни матрици, а непрекъснато се подлагат на проблематизиране познатите ни представи за Българското възраждане, за неговите репрезентативни фигури; водещо става усъмняването в понятия като „патриотизъм”, „дълг”, „чест”, „себеотрицание”, върху които стъпват текстовете на автори като Вазов, З. Стоянов, Ст. Заимов; налага се идеята за релативността на истината в историята и за лекотата, с която тя може да бъде манипулирана и подменяна; и не на последно място – заговаря се за събития и личности, които по едни или други причини са били маргинализирани от литературата ни в предходните периоди.

За да изведем спецификите на съвременния български роман, тематизиращ моменти от историята, най-напред разгледахме постановките на Г. Лукач. Върху тезите в неговия труд „Историческия роман“ впоследствие стъпват и всички по-късни наблюдения

върху историческия роман, независимо от това дали допълват, или апострофират казаното от Лукач. Разбира се, в дисертацията бяха обстойно обговорени и всички научни изследвания за историческия роман в български литературен контекст. Основополагащи са трудовете на Г. Цанев „Историческият роман в българската литература“ и на Б. Ничев „Съвременният български роман“. Ценни за дисертацията се оказаха и статиите на Л. Липчева „Историческият роман – жанрова същност и граници“, Н. Георгиев „Квадратурата на херменевтичния кръг“, С. Василев „Историята като наративно събитие. Фрагменти по повод „Цената на златото“ и „Завръщане“ от Генчо Стоев“, И. Станков „Литературата и нейният историософски потенциал“, Р. Радев „История и фикция“.

Изходна точка в наблюденията ни върху съвременния български роман се превърна тезата на Б. Ничев, според която типологическият релеф на българския роман се определя от три исторически дати – Априлската епопея, Септемврийското въстание и Девети септември. Абсолютизирането на тези събития води дотам, че романът не успява да обработи, осмисли и превърне в своеобразен генератор на художествена литература други, не по-малко важни събития като Съединението, Балканските войни, Първата световна война. За тях се пише, но никое от произведенията не се превръща в национален шедьовър. Под внимание взехме статията на Ал. Кьосев „Исторически факти, национална идеология и национална литература: Освобождението на България в българската литература“, в която авторът разсъждава върху своеобразното фаворизиране на Априлското въстание и маргинализирането на Руско-турската война и Съединението. Според изследователя Априлското въстание не представлява повратна точка в националния исторически живот, защото не променя начина на съществуване на българина и не води пряко до създаване на българска държавност. От друга страна, Руско-турската война е от световно значение: води до поражение на Османската империя. От национална гледна точка тя има още по-голяма последица – създава се българската държава, налице са демографски промени, организиране на производство и пазари от нов тип. Освобождението променя дълбоко инфраструктурата на българския живот – преобразява се българското село, българската къща, традиционното облекло, нормите на народния морал. Именно в своята историческа „фактичност“ Освобождението се превръща в повратна точка на новата национална история (Кьосев 1990: 151). В българската литература обаче нещата изглеждат така – за високите произведения на

национално-художествената словесност Априлското въстание се оказва възлова тема (Иван Вазов, Захари Стоянов, Стоян Заимов, Константин Величков). На тази основа Кьосев прави извода за огромното разминаване между фактичката историческа значимост на двете събития и значимостта им във важните произведения на българската литература (Кьосев 1990: 151).

Още по-парадоксален се оказва случаят със Съединението. Романът на Вазов „Нова земя“ не успява да удовлетвори очакванията на критиците и читателите. Той не постига популярността и успеха на „Под игото“. Причината за това критиците виждат в липсата на единство, стройност и хармония между отделните части (Георги Кирков 1988: 90-93), в слабостта при изобразяването на събитието (Беньо Цонев 1988: 94-101). Ако приемем тезата на Александър Кьосев, според която именно саможертвеният характер на Априлското въстание предизвиква вниманието както на писателите, така и на читателите, ще достигнем до извода, че Съединението, макар да е успешно в своя замисъл и край, не генерира художествени текстове, тъй като в него не се открива патосът, героиката, но и трагиката на Априлското въстание.

Другото голямо раздвижване на народните маси се наблюдава по време на Балканската и Междусъюзническата войни, но самите войни някак си не се превръщат в достатъчно силна провокация за литературата. Те започват да се обговарят през следващите десетилетия (особено по време и след Първата световна война, както и през 20-те г.). В книгите, които ги тематизират, Балканската война е видяна като средство за събждане на бляна по национално обединение, тя е желана, посреща се с възторг. В същото време не се пропуска и погромът, последвал след Междусъюзническата война. Като цяло може да се каже, че макар да запечатват в себе си тъгата от неосъществения национален идеал, в текстовете от това десетилетие все още липсва задълбочен психологизъм, философски оценки на събитията, анализи. В тях липсва и фигурата на Фердинанд.

Другото десетилетие, което се превръща в генератор на сюжети в съвременната романистика, е 40-те години на 20. век. Във фокуса на вниманието попадат проблемите за съдбата на българите, останали извън границите на България, за проектирането и утвърждаването на македонската нация, за съдбата на българските евреи, за дейността на

Народния съд. Това са теми, които по едни или други причини остават маргинализирани в предходната литература.

При анализирането на романите в отделните глави на дисертацията важно за нас беше изследването „Национална идентичност в ситуация на преход“, на което се позоваваме многократно. Водеща в него е тезата, че 1989 година е ключова за новото осмисляне на историята – започват да се осветяват и обговарят множество събития от периода на социализма, както и по-ранни събития, над които до този момент е тегнел конструиранят в годините на соц силно идеологизиран прочит. В разгледаните от нас романи („Възвишение“, „Заради дякона Игнатия“, „Фото Стоянович“, „Ех Oriente Lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол“, „Пролом“, „Една и съща нощ“, „Перлите на Ади Ландау“, „Кротките“, „Бежанци“) ясно се вижда, че вече не работи изкуствено наложеното в периода на социализма разширяване на националната идентичност – включването на наднационални означители, в резултат на което нашата история се денационализира, свежда се до история на пролетарските маси, на работническото движение и комунистическата партия. В романите, излизащи след 90-те г. на 20.век, настойчиво се проблематизира въпросът за кризата, в която се намира българското общество, за неистовите опити на съвременния човек да намери както своята личностна, така и национална идентичност. В този смисъл връщането към миналото, ревизията на историята изглеждат повече от необходими.

Същевременно ставащото в българската литература не е изолирано явление, то се оглежда и съотнася с търсенията на съвременната философска мисъл, която също поставя акцент върху необходимостта от една всеобща ревизия на историята. Това е проблем, който от различен ракурс се обговаря в трудовете на Бодрияр, Лиотар, Нора, Рикьор, според които трябва да се преосмисли един цял век на цивилизация, научен прогрес, на постижения, но и на провали. Точно това и предполага ретроспективния поглед назад. Този поглед сякаш превръща в предмет и обект на изследване самата история. Посредством постановките на Рикьор за вината и прошката в историята се опитахме да видим какво е (не)възможно да бъде простено в български (литературен) контекст, как човек се справя със собствените си грешки и(ли) с наследеното/ вмененото му чувство за вина, доколко могат да бъдат преодолените травми – лични и обществени – от миналото. В разгледаните от нас романи на анализ бяха подложени престъпленията, легитимирани

от Закона за защита на държавата през 20-те г., както и тези, които извършва Народният съд след 1944 г., представителите на който превръщат търсенето на справедливост във възможност за разчистване на лични сметки.

Когато говорим за историческия роман в българската литература се налага да направим едно разграничение, което в повечето коментирани по-горе изследвания отсъства – става дума за разграничаването на историческия роман от романа за историческото минало. В историческия роман не може да има изкривяване на историческата действителност. В този смисъл в него измислицата не бива да преобладава (особено при интерпретацията на историческите събития, на предметния свят, на установени черти или на портрета на историческите личности). Романът за историческото минало също е обърнат към историята, но в него не е задължително да присъстват исторически личности, да се засягат (или поне да се назовават) големи исторически събития. Този тип роман често проследява съдбата на герой, който е напълно обикновен човек, в някакъв преломен исторически момент. Тук преобладава художествената условност. Писателят не претендира за историческа достоверност. Романът за историческото минало може да бъде обърнат към който и да е период от историята, дори не е задължително той да е така отдалечен, както в историческия роман. С оглед на това разграничение вече лесно можем да видим и разликите между романи като „Възвишение” и „Ex Oriente lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол”, от една страна, и „Грехът на Малтица” и „Калуния-каля”, от друга – ако първите два романа са исторически, то романите на Л. Михайлова и Г. Божинов бихме могли да характеризираме като романи за историческото минало точно защото в тях във фокуса на повествователното внимание е съдбата на обикновения човек, драматично преобърнат от историческото време, и в двата романа не става ясно кое точно е въстанието, за което непрекъснато говорят героите, в подготовката на което се включват или на последиците от което са свидетели, не се появяват ключови за времето исторически личности

В главата отворихме две големи скоби, свързани с постмодерното разбиране за историята (в частта „**History is what hurts**”. **Контраистория и травма – постъпки към постмодерен роман**) и със спецификите на т.нар. постмодерен исторически роман (в частта **Постмодерен исторически роман**). Ричърд Пиърс, резюмирайки работата на Нанси Питърсън върху американските постмодерни писателки, заключава, че авторката

намира за голяма тема именно насочването на наратива към травматичните и болезнени моменти от историята. Използвайки метафората на Фредерик Джеймисън „history is what hurts” и доразвивайки я като „wounded history”, Питърсън забелязва, че постмодерният роман работи с мотива „trauma”. Терминът *травма* се използва в психоанализата от Фройд, за да обозначи душевно преживяване, нещо, над което се работи, за да се лекува. В литературата се използва метафорично и има значение на средство за терапия – болката на оцелелите ще се излекува чрез лечебен анализ или терапия. Извеждането на тези потиснати моменти от историята предизвикват болезнени спомени, един път, чрез оригиналното им случване и втори път, чрез тяхното припомняне. Включването в сюжета на гласовете както на жертвите, така и на престъпниците показва същинската трагедия на битието, както и това, че истината не просто е въпрос на гледна точка, а е съвкупност от перспективи без превес на една над друга. Осмислянето на националната трагедия е водещият мотив при работа с тези сюжети, а целта е да се осмисли и преработи националният исторически разказ. Н. Питърсън формулира термина „контра история“, с който обяснява преразглеждането на историческия разказ и извеждането на сюжети, които до този момент са останали встрани от големия национален разказ. Браян МакХел в книгата си „Postmodernist Fiction“ търси отговор на въпроса как постмодерната практика се противопоставя на класическата традиция на историческия роман и посочва, че постмодернистите измислят историята, но измисляйки я, те всъщност предполагат, че самата история може да е форма на измислица. В Русия Ащеулова в ст. „Деконструкция Советской истории в романе Саши Соколова „ПАЛИСАНДРИЯ“” говори за това, че постмодерният исторически роман е познат чрез механизма да деконструира историята, а жанрът се разширява или свива своите рамки като по този начин се получават жанрови хибриди.

Въз основата на обговорените по-горе постановки, направихме и извода, че постмодерният исторически роман използва исторически събития и личности, но още с въвеждането им започва да ги проблематизира, да ги „подрива”. Този тип роман е „роден” от разбирането, че няма и не би могло да има един-единствен разказ за миналото. В него в повечето случаи фактът и фикцията се смесват, а повествованието иронизира/ полемизира с традиционните историографски постановки, като предлага свой прочит на миналото. Важно става разследването, разпитването на историята (Херодотовото разбиране сякаш е

доведено до краен предел). Това е роман, който не преследва истинност и достоверност. Разбира се, в него ясно могат да се видят и други типични черти на постмодерното писане – интертекстуалност, метафикционалност, разколебаване на парадигми и йерархии.

В частта **Постмодернизъм в България** се очертават съществуващите посоки на мислене за постмодернизма в съвременната българска литература. Р. Ликова говори за проявленията на постмодернизма във връзка с експериментите с езика и стила, с преосмислянето на текстове, приети за неизменна част от т.нар. литературен канон. Обърнахме внимание на изведените от Я. Букова и П. Антоу съждения, че текстовете, които се възползват от постмодерни практики, допълват канона на българската литература или вървят срещу него (Букова) и подлагат на преосмисляне националната идеология откъм нейната най-висока „поза“ – Възраждането (Антоу). Именно по тази причина в романи като „Възвишение“, „Фото Стоянович“ няма да намерим патриотичен патос, с патетичните клишета и идеологемите се играе. Самото Възраждане се чете не през оптиката на героичното, а през оптиката на делничното, незначителното, ниското. Анализирани в отделните глави романи позволяват да видим как на практика в съвременната литература се подлагат на преосмисляне традиционните за литературата ни опозициите „център – периферия“, „високо – ниско“, „сериозно – игрово“, „глас – мълчание“, „наличие – отсъствие“, „създаване – разрушаване“ („Фото Стоянович“, „Възвишение“, „Бежанци“). Бихме могли да кажем, че след 90-те г. на 20.век започват да се разглобяват механизмите, по които досега се е формирала представата за българското и които са поддържали определени идеологеми живи в националното съзнание.

През 90-те години на двадесети век българската литература започва да преосмисля не само утвърденото знание за миналото, но и оформения литературен канон. Както вече отбелязахме, този процес е свързан и породен както от усъмняването в късно социалистическите практики, така и от любопитството към една или друга постмодерна техника. Някои от разгледаните в дисертацията романи са съществено повлияни от практиките на постмодернизма. Техните автори се възползват от различни стратегии, характерни за постмодерното писане, като играта, мистификацията, колажа („Фото Стоянович“), смяната на местата и разбиранията за високото и ниското, преорганизирането на системата от персонажи – вкарването в нея на герои, които досега не са били обект на внимание – например Димитър Общи („Възвишение“). Романите

непрекъснато подлагат на проблематизиране всеки опит да се постигне единен, пълноценен и изчерпателен разказ, проследяващ ставащото в българската история. Няма как обаче да не отбележим, че подобни романи не са достатъчни, за да говорим за съществуването на тенденция в съвременната романистика, тъй като паралелно с тях има и достатъчен брой романи, които предпочитат традиционното историческо повествование.

В последната част на първа глава (**Последни необходими уговорки**) е направено уточнението, че работата избира да остане в зоната на сериозното говорене на историята. Едно от проявленията на постмодернизма е свързано с пародирането на клишетата от миналото време. Въпреки това обаче встрани от нашето внимание ще остане романът на Алек Попов „Сестри Палавееви в бурята на историята“ (2013), както и неговото продължение „Сестри Палавееви по пътя към новия свят“ (2017), които взимат за хипотекст представата за партизанското движение, а хипертекстът (т.е. романите) пародийно подрива идеологията, тактиката, героиката на партизанското движение, както и комунистическите визии за света и неговото бъдеще изобщо. Дисертацията няма да се занимава и с т.нар. псевдоисторически или историкоприключенски романи – от типа на „Задругата“ (2019) на Добри Божилов, в които разнородни исторически факти се смесват свободно, за да бъде изградена представата за нашата история като своего рода конспирация, нито с романи, показващи историята като своеобразна авантюра, от типа на сатиричния историко-политически роман на П. Маринков „Преизподник“ (2019).

ГЛАВА ВТОРА

ТЕМАТИЗАЦИИ НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ В СЪВРЕМЕННИЯ РОМАН

Във втора глава са анализирани романите, заострящи вниманието си към периода на Възраждането: „Възвишение“, „Заради дякона Игнатия“, „Фото Стоянович“, „Грехът на Млатица“, „Калуня-каля“. Възраждането е периодът, към който съвременната ни литература има особено предпочитание, и то най-вече към проблематиката на революционно-освободителното дело. Неслучайно интерес у писателите поражда такива фигури като В. Левски, Д. Общи, Г. Раковски. Много често на усъмняване се подлагат досегашни абсолютни авторитети („Фото Стоянович“). Започват да се обговарят теми, които са оставали встрани от вниманието на романа – предателството на Левски, версиите

за смъртта му, смисълът и стойността на личността му в българската историята и за българската нация („Заради дякона Игнатия“), съмненията къде почиват тленните останки на Апостола и какво трябва да бъде мястото му в светския и в църковния пантеон. Във всички разгледани романи, тематизиращи Възраждането, можем да говорим за проблематизиране на традиционни постановки и представи за него, формирани през годините.

В частта **Романът „Възвишение“ и българската възрожденска национална идеология** нашите наблюдения се фокусират върху няколко неща – специфичния език на романа, възможността да говорим за „Възвишение“ като за исторически роман, предложения от М. Русков нов поглед към Българското възраждане, при който фокусът е изместен от националните ни герои към обикновените хора, разколебани са отложени в съзнанието на читателя представи, формирани от националната идеология, относно националноосвободителната революция, българския народ, бленуваната Свобода, смъртта на героя, загинал „на високо“ – в Балкана.

Историческият контекст, в който е положен романът – Арабаконашкия обир, – ни изправя пред логичното питане исторически роман ли е „Възвишение“? Тръгвайки от изведените в първа глава особености на историческия роман (историческа достоверност на събитията и героите), можем да кажем, че „Възвишение“ се обляга на познато историческо събитие, на действителни лица от българската история. Книгата хвърля по-интересен поглед и върху личността на Димитър Обци. При изясняването на същността на историческия роман полезни се оказват идеите на Лукач, който твърди, че в романа не е задължително историческите събития да изграждат сюжетната основа. Главният герой не е задължително да е историческа личност, той е необходим, за да наблюдаваме чрез него историческите събития отвътре. В романа на Русков героят разказвач, който ни въвлича в историческата епоха, не е някоя от значителните фигури на Възраждането, не е реална историческа личност. Измислен герой е и неговият „съидейник“ Асенчо. През тяхната оптика се проследява разбойническо-революционният път на четите. Спечелени за делото, двамата идеалисти, вървят по стъпките на личностите образци – на Д. Обци и В. Левски. Във „Възвишение“ могат да се видят хетерохронни съчетания – на съвременна и старинна реч. Именно тях Н. Георгиев сочи като един от характерните белези на историческия роман. В езика на Русковия роман непрекъснато се срещат-наслагват смислови и стилови

историзми (инверсии, стилизирани форми на „ся“, диалектни или остарели думи и т.н.) и напълно съвременни езикови конструкции. Във „Възвишение“ бихме могли да намерим и диалога на миналото с настоящето. В най-гръмко зададения в творбата въпрос: „Народ. Какво туй значи точно?“, положен във времето на Възраждането, когато се създава съзнание за народност, критическата литература върху романа вижда разколебаването на един стереотип, изграден от националната идеология. Последователно и целенасочено Милен Русков ни показва парадоксалното разминаване между представата за патетичното и високо Възраждане, говоренето за идеали и реалността, при която липсва ясна посока на революционното дело, а над всичко се откроява колебанието между желанието за печалба и за свобода.

Както в „Захвърлен в природата“, така и във „Възвишение“ Милен Русков проблематизира не само националните идеологии, но и всички утопични явления, които тласкат света в една или друга посока. Писателят отхвърля съществуването на всякакъв ред, за да въведе своя основен герой творец – Природата. Всеки опит на човек да подреди и обясни битието, измисляйки си божества, които му дават смисъл на съществуването, следва обратна посока дори когато ренесансовият човек осмисля съдбата като свое дело. Като обяснение за всичко случващо се в света авторът изправя Природата с нейната рожба Случая. С други думи, там, откъдето човекът тръгва, за да подреди света, там се и връща. Смисльът от смъртта на Гичо се провижда в една друга, наистина благородна идея, която си заслужава да защитаваме. Тя се съдържа в нравствения закон, който е заложен у всички нас, захвърлени в безумието на природата, където всеки сам трябва да изкачва своите възвишения.

В частта **От „Апостола в премеждие“ до „Дякона Игнатия“** е разгледан начинът, по който романът на В. Настрадаинова проблематизира отдавна известни спорове около личността на Левски, версиите за смъртта, предателството на Апостола, смисъла и стойността на личността му за българската историята и за българската нация. Романът поставя и два други въпроса – къде почиват тленните останки на Апостола и какво трябва да бъде мястото му в светския и в църковния пантеон.

Романът на Настрадаинова избира различна – спрямо досегашните художествени текстове за Левски – стратегия за представяне личността на Апостола. В него не се реконструира детайлно, в хронологическа последователност биографията на Левски, а по-

скоро се обговарят различните образи, с които той битува в народната памет. В романа се наслагват множество разнородни гледни точки към личността на Левски – на главния герой, на обикновената жена – лелята на Братин Войнов; на Мелизанда; на Отеца, на Аптекаря. Разсъждавайки върху механизмите, по които историческата личност присъства в колективната памет, романът преобръща редица утвърдени от периодиката, историографията и художествената литература модели.

Частта **История и интерпретация в романа на Евгения Иванова „Фото Стоянович“** се опитва, най-напред, да види този текст като синтез на класическото и постмодерното романово писане. Постмодерното е свързано с използваните в повествованието похвати на колажа и мистификацията. В същото време непрекъснатото смесване на фикционалното с исторически достоверното превръща четенето на романа в своеобразно (пре)нареждане на пъзел. В романа не се стига до обобщения, изводи, нравствени оценки и(ли) присъди, характерни за класическото историческо повествование. Променено е и отношението към историята, която вече не се мисли като гладък и постъпателен процес, а като разказ, който непрекъснато събира в себе си множество други разкази – на официални свидетелства, на очевидци и техните спомени и дневници, които допълват официалната история и влизат в диалог с нея. Същевременно обаче „Фото Стоянович“ се доближава до класическия роман от Талев тип, където историческото преминава през и е неизбежно свързано с личното – точно затова голямата история се пише заедно с историята на няколко поколения на един български род. Ателието на Карастоянов е основният топос, където се пресичат пътищата на много от историческите лица, посветени на делото, на революцията, всеки от които оставя своята следа пред обектива.

„Фото Стоянович“ показва не само отминалите събития, но дава повод за размисъл върху въпроса как тези събития „се запечатват“ в документи и как подобни документи формират на свой ред нашето знание за миналото. Неслучайно в романа реалността бива подлагана на промяна, подмяна, на измисляне. И не на последно място – налагайки тезата, че е трудно да се постигне обективна истина в историческия разказ, повествованието настойчиво проблематизира и възможността да има абсолютни авторитети – било то личности или институции, които да гарантират обективна истина за миналото.

В частта „Калуня Каля” и „Турските зверства в България“ – опит за диалог се опитаме да видим как говорят помежду си два текста – романът на Георги Божинов „Калуня-каля” и журналистическият труд на Дженюариъс Макгахан „Турските зверства в България“. В анализа заставаме зад тезата, че в „Калуня-каля” не просто личат следите от текста на Макгахан, но на места можем да говорим дори за буквални текстови съвпадения. Проведените сравнения позволяват да направим извода, че Г. Божинов до голяма степен следва основни пунктове от статията на Макгахан – посещението на Батак, гледката, която заварва, купищата човешки останки, песента-плач на жената. Априлското въстание, доколкото присъства в текста, е сведено само до пораженията и последиците от него и в този смисъл написаното от Божинов припомня най-вече случилото се във и със Батак. Така или иначе, преките текстуални съвпадения са достатъчно говорещи сами по себе си и ни се струва, че са достатъчно убедителни, за да разглеждаме „Калуня-каля” като палимпсест. В случая романът на Г. Божинов е хипертекст, произлязъл от своя хипотекст – „Турските зверства в България” на Дженюариъс Макгахан.

В хода на наблюденията са потърсени допирните точки между романа и предходни текстове на Г. Божинов. Вглеждането в тях показва, че те са своеобразна подготовка за романа: в тях ще намерим природни описания, случки около исторически събития, имена на личности, които впоследствие се използват-трансформират и в романа. Всъщност темата за българите мюсюлмани дълбоко вълнува Г. Божинов, но тя е и тема, вкоренена в българската история, драматично преживяна не само заради събитията в Батак.

Във фокуса на вниманието ни в частта **Святост и грях в романа на Лиляна Михайлова „Грехът на Малтица”** е един роман, който, макар да е писан през 80-те г. на 20. век, бива преоткрит и оценен едва след 90-те г. Неговата проблематика – размирното време около Априлското въстание, – го включва в своеобразен диалог с останалите текстове, разглеждани в тази глава на работата. В книгата на Лиляна Михайлова няма да видим монументални сцени, в които е обезсмъртен народът. На преден план е изведена личната драма на една жена от възрожденско време. Повествованието се „освобождава” и от знаковите фигури на националната революция, като се стреми да покаже „народната работа“ през гледната точка на обикновения човек. Пречупването на историческите събитията през „малкия свят“ на Малтица е в основата на повествователния разказ. През погледа на героинята се проследява кореспонденцията между революционерите, опасната

размяна на „тайните писма“, предателството, крахът на революцията. Можем да кажем, че романът стъпва върху същите топоси, върху които се полагат и романите на 50-те г. – къщата, кърът и кръчмата. Това са местата, които разкриват българския човек с неговия личен живот, трудово битие и обществено съществуване. Към тях бихме могли да прибавим и друг важен топос в романа – кафенето, което става център на обществения живот и за българи, и за турци, то е и център на революционното дело. За да помогне на съпруга си, Малтица приема да играе трудната роля на грешница. Героинята няма водеща роля в организирането на борбата, но именно тя е тази, която пази – охранява живота на т.нар. водачи. По такъв начин романът всъщност показва различните лица на героизма (да загинеш в бой – да пожертваш името си, за да спасиш тайната на революцията). Не бива да забравяме и друго – като водач образът на Михаил излиза от наложеното клише за революционер – с горящи очи, с огнени слова, с безстрашни дела. Силата на Михаил е във вътрешната убеденост в правотата на това, с което се е захванал, в непоклатимостта, в надмогването на всичко лично. Важна роля в случая играе и името му, което неизбежно поражда асоциации с архангел Михаил – пазителя на Божия закон. На неговия фон още повече се откроява трагизмът на Малтица, която преминава през естествения човешки страх, през съмненията (особено след бременността) до саможертвата. Тя избира да остане вярна на идеала на съпруга си, респ. на революцията, като жертва честта си.

ГЛАВА ТРЕТА

СЛЕДОСВОБОЖДЕНСКА БЪЛГАРИЯ В РОМАНА СЛЕД 90-ТЕ Г. НА 20. ВЕК

Тази глава се фокусира, от една страна, върху начините, по които съвременният роман осмисля фигурите на Стефан Стамболов („Стефан Стамболов“ на Константин Терзиев (1993), „Избраникът“ на Николай Иванов“ (1994) „Кръстовден“ на Ив. Робанов (1998), „Стамболов“ (2010) на Стойо Тетевенски, „Ангел или демон“ на Александър Томов (2010), „Ex Oriente Lux“ на Стефан Бакърджиев, „Пролом“ на Петър Маринков), и Фердинанд („Ex Oriente Lux“ на Стефан Бакърджиев, „Пролом“ на Петър Маринков). Романите се опитват да осмислят сложното време, когато след Освобождението България трябва да установи своята политическа стабилност, опитвайки се да изградят образа на добрия държавник. Акцент се поставя и върху голямата катастрофа след Балканските

войни. От друга страна, важни за съвременната романистика стават и някои емблематични личности от 20-те години на 20. век, които до този момент не са били обект на литературния разказ – Гео Милев, Г. Шейтанов (Хр. Карастоянов „Една и съща нощ“ 2014 г.), Иван Милев (Веселин Стоянов „Моделът и неговият художник“ 2010 г.).

В частта **Стефан Стамболов в съвременния български роман** извеждаме тезата, че след 89-та г. особено провокативно за творците става управлението на Стамболов. Стамболов е личност, която дълго време отсъства от художествената ни литература. Това като че ли вторично засилва любопитството към него и той се превръща в новия идеал за българина – едновременно революционер от предосвобожденско време и мъдър държавник, стабилизиращ страната и защитаващ националните интереси във време на политически и икономически трусове. В този смисъл не би било пресилено, ако кажем, че в годините на демокрацията писателите правят своеобразен опит да създадат (посредством художествените си творби) нов национален мит.

Един от важните въпроси, които си поставя дисертацията, е как романът от 90-те години насетне решава въпроса диктатор ли е Стамболов. Можем да кажем, че този въпрос всъщност остава без категоричен отговор, авторите се въртят около него, като по-скоро оправдават диктаторското поведение на държавника. Превърналият се в символ на самостоятелна национална политика Стамболов по времето на демокрация бива реабилитиран, тъмната страна на неговото управление – диктатурата, се оказва някак завоалирана и дори оправдана.

Частта **„Пролом“ и проломите в българското историческо и духовно битие** се спира на романа на Петър Маринков от 2012 г. „Пролом“ на Маринков заедно с „Ех. Oriente lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол“ (2010) на Стефан Бакърджиев успяват да навлязат по-дълбоко в проблемите и конфликтите, които носи времето след Освобождението: от кризата, която надвисва над България след абдикацията на княз Александър Батенберг, през избора на Фердинанд Сакскобургготски и неодобрението, което среща този избор както от страна на българските граждани, така и на Великите сили и Русия; отношенията на цар Фердинанд с министър-председателите Стефан Стамболов и Константин Стоилов; амбициозния план на Фердинанд за „освобождането“ на Константинопол; проблема за покръстването на Фердинанд и престолонаследника и отношението на българските и католически духовници към подобен акт; съдбите на

Мария-Луиза и майката на Фердинанд – княгиня Клементина. Една от специфичните особености на романа „Пролом“ е неговата диалогичност. Той „чува“ и открито апострофира гласове от класически (Вазов „Скитнишки песни“, разказът „Дядо Йоцо гледа“) и съвременни произведения (Милен Русков „Възвишение“, Евгения Иванова „Фото Стоянович“).

В романа на Маринков непрекъснато се срещат фикционално и достоверно, на места се усеща дори увлечението по авантюрния тип повествование. В него има трима главни герои, през гледните точки на които се сглобява разказът за станалото. Послушникът, капеланът и италианският инженер Рапачи не се познават, но в определени моменти от повествованието пътищата им се пресичат. Повод за такова пресичане например става проломът и строежът на железницата, която трябва да свърже Източна Румелия и Княжество България. С малки уговорки бихме могли да кажем, че общо и за тримата място е Юнион клуб, където е извършено покушението над Стамболов. Освен това всеки един от тримата централни герои има своята паметна среща с бившия министър-председател Стамболов.

Проломът се превръща в своеобразен сюжетен възел, около който се развиват повечето събития, и мястото, където се заплитат и разплитат конфликти. В пролома се срещат различни нации и религии (българи, италианци, цигани, католици и православни), там се извършва атентатът и се разрушава построеното, проломът свързва, но и разделя, той обещава живот, но става и гроб за мнозина.

В частта **Ex Oriente lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол – история и употреби** дисертацията подлага на анализ романа на Стефан Бакърджиев. Сюжетът обхваща един тридесетгодишен отрязък от новата политическа история на България – от встъпването на Фердинанд на българския престол (1887) до края на Първата световна война (1918). Романът на Ст. Бакърджиев не просто поставя в центъра личността на Фердинанд, но и обстойно представя личността и характера на княза – немалко страници са посветени на неговата ексцентричност по отношение на облеклото и на любовта му към бижутата; на заниманията му по ботаника, смятани от повечето му опоненти за несъвместими с произхода му; на слабостта му към предсказания и окултните ритуали; на отношенията му с княгиня Мария-Луиза и на тяхната сватба; на вманиачеността му по цариградската църква „Света София“; на срещите му с български и чуждестранни

историци и разбира се, на сложните взаимоотношения с министър-председателя Стефан Стамболов. Романът многостранно се опитва да покаже трудното време, в което млада България трябва да изгради самостоятелната си политика, но се оказва непрекъснато зависима от Великите сили. Тази зависимост често води до политически компромиси, касаещи вътрешната и външната политика на държавата. Пример за такъв компромис е колебанието на политиците около въпроса за обединението на България с Македония. Моралният дълг към българите, останали извън българските граници, изисква предприемането на решителни стъпки за обединение, но от друга страна, съзнанието, че подобен акт ще повлече България към поредица от нежелани стълкновения, води до забавяне, дори до забравяне на идеята за единство. Стефан Бакърджиев успява да покаже различни страни от личността на цар Фердинанд, като засреща множество гледни точки и оценки за него. В повествованието важна роля играят размишленията и самоанализите на княза. Делата му се оглеждат и през оптиката на различни герои като Димитър Апостолов, на авторитетни писатели като Стоян Михайловски и Антон Страшимиров. Външността и особеностите от характера на Фердинанд често се представят посредством коментарите на неговите противници.

Един от ключовите мотиви в романа на Стефан Бакърджиев е този за играта. От една страна, става дума за политическите игри, в които участва цар Фердинанд. Често в романа политическата игра се отъждествява с театралната, в която режисьорите се редуват според конюнктурата. В определен момент режисьор е Фердинанд, в други случаи – Великите сили, а в трети – Русия. От друга страна, играта присъства под формата на театралната постановка, на спектакъл. Такава постановка е още самото посрещане на Фердинанд в България. Играта е в основата и на политиката на княза. В романа Бакърджиев отделя внимание и на „играта“ на Русия за прогонването на княз Фердинанд от България. Голямо място в романа е отделено на суеверията на княз Фердинанд. Авторът се спира на символиката при избирането на определени места и дати за дадени събития.

Повествованието обстойно коментира сложните отношения между Фердинанд и министър-председателя Стефан Стамболов, които са показани както като антиподи във всяко едно отношение, така и като личности, осъзнаващи своята зависимост един от друг, обусловена от особеностите на обществено-политическото време.

Романът на Стефан Бакърджиев изобилства от проблеми, които продължават да пораждат различни по характер полемики и дискусии – като например история и религия, съграждането на национална идентичност и др.

В частта **Властта, свободата и смъртта в романа „Една и съща нощ“ на Христо Карастоянов** нашите наблюдения са насочени към романа на Христо Карастоянов „Една и съща нощ“ (2014), който проследява последните години от живота на Гео Милев и Георги Шейтанов. Подзаглавието на романа – „Дневник на един роман“ – загатва за стремежа към достоверност при представянето на събитията. Отделните глави вместо заглавия, имат дати, фиксиращи времето на създаване на дневника, респ. на романа. Поради особената форма на романа в него фигурата на автора присъства като персонаж. Чрез функцията на тази „пищеща фигура“ (Радева 2014) се вижда как авторът говори и създава образи на времето и неговите емблематични личности.

Романът на Христо Карастоянов се вглежда в сложните събития на 20-те години на 20.век, като отваря нови необговаряни от романа теми досега – личния живот на Гео Милев и причините за неговата смърт, перипетиите в издаването на списанията „Везни“ и „Пламяк“, личността на Георги Шейтанов и приятелството му с Гео Милев, зловещата роля, която Никола Гешев изиграва в живота и на Гео Милев, и на Шейтанов. Чрез Гео Милев и Шейтанов Карастоянов всъщност проблематизира въпроса за свободата на словото и за липсата на справедливост, които са гибелни не просто за отделната личност, но и за целия народ.

В увода на дисертацията направихме уговорката, че въвн от вниманието ни (по чисто формални причини) ще остане романът на М. Русков „Чамкория“. В тази завършваща наблюденията ни дотук, част **От Арабаконак до Арабаконак – или за (не)научените уроци на историята. Опит за обобщение** обаче дори с риск да бъдем упрекнати в непоследователност, превърнахме именно този текст в призма, през която отново погледнахме на анализирания в предходните две глави романи. Нашият избор се наложи от факта, че в „Чамкория“ са събрани всички обговорени дотук мотиви и проблемно-тематични полета. Романът на Русков по своеобразен начин припомня, оборва и(ли) допълва изградените в романи като „Възвишение“ (Милен Русков), „Фото Стоянович“ (Евгения Иванова), „Ex Oriente Lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол“ (Стефан Бакърджиев), „Една и съща нощ“ (Христо Карастоянов)

представи за драматични моменти от нашата история. В същото време „Чамкория“ е като своего рода енциклопедия, в която са складирани сякаш всички сюжети от новата ни история – Първата световна война, превратът срещу правителството на Ал. Стамболийски (9 юни 1923 г.), убийството на Стамболийски, Септемврийското въстание, покушенията срещу цар Борис III (бомбата на земеделците по време на Коледния бал във Военния клуб и опита за залавянето на Царя по време на лов в Арабаконак от четата на Васил Икономов), атентатът в църквата „Св. Неделя“ от 1925 г. Посредством размишленията на Славе Желязков в романа биват коментирани и ключови за историята ни политически личности като Фердинанд, Ал. Стамболийски, Борис III, Ал. Цанков, дейци на ВМРО като Т. Александров, В. Михайлов, Вл. Черноземски, анархистите Г. Шейтанов, В. Попов – Героя, редица министри от 20-те г., военни, агенти на Обществена безопасност, дейци от военната организация на БКП. В романа се припомнят множество въоръжени схватки, обири на банки и влакове от анархисти, а главният герой – бай Славе – се оказва въввлечен във всички събития, било като свидетел или като действащо лице в тях.

„Чамкория“ поставя проблем, който експлицитно или имплицитно присъства във всички текстове, осмислящи историята – за следата, която се надяваме да оставим след себе си. Романът на Русков, говорейки за много и различни неща, всъщност ни кара да се замислим за пропуснатите шансове да постъпим правилно не според някакъв държавен закон, а според един друг закон, който е по-висш – законът на собствената съвест. „Чамкория“ на М. Русков, както и останалите разгледани дотук романи, извикват във фокуса на вниманието си не само големите исторически личности и събития, но и фигурата на обикновения човек, който – сякаш нищо – не може да промени в хода на тези събития. Точно „Чамкория“ обаче, някак между другото, подхвърля идеята, че обикновеният човек би могъл да промени много неща, стига да поиска и стига да направи правилния избор в правилния момент. Именно това подхранва и надеждата, че следващите поколения, научили уроците на историята, ще са по-добри и ще имат смелостта да постъпват честно и справедливо.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ОБРАЗИ НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА 20.ВЕК В СЪВРЕМЕННИЯ РОМАН – КРИЗИ И ПОДЕМИ

Както вече отбелязахме, 40-те години на 20.век слабо присъстват в българската литература до края на 20.век. Като казваме 40-те г., имаме предвид конкретни проблеми и(ли) събития, генерирани през това десетилетие – Втората световна война, съдбата на българите, останали извън нашите граници, проектирането и налагането на идеята за македонската нация и държава, драмата на българските евреи, част от които са спасени, но друга (живеещите извън България) – пожертвана от управляващите. Романите, които разглеждаме в тази глава, проблематизират и така болезнената тема за дейността на Народния съд, за приетия Закон за защита на нацията, като неизбежно прокарват аналогии и със ставащото през 20-те г. на 20.век. По такъв начин съвременните романи правят опит да запълнят оформилите се през годините бели петна в литературния разказ

В частта **Дом и родина в романа на Весела Ляхова „Бежанци“** основният акцент в анализа е поставен върху съдбата на българските македонци извън пределите на България. Романът на Ляхова се доближава до традицията на епическите романи от 50-те години на 20.век по начина, по който е осмислена двойката Човек – История. За разлика от Талевата тетралогия обаче, която проследява живота на българите на фона на случващите се ключови събития от историята – от борбата за самостоятелна църква, през освобождението на България, до Илинденско-Преображенското въстание и отзвуката от него през следващите пет години, – книгата на Ляхова се съсредоточава в рамките на едно десетилетие – 40-те години на 20.век. Освен това в романа отсъства борбата за освобождение на Македония. Повествованието ни среща главно с хора, преживели разочарованието от всеки следващ неуспешен опит за освобождение. И най-вече разочаровани от факта, че държавата ни в края на 40-те години на 20.век не легитимира бежанците от Беломорието като българи (можем само да припомним, че през 1948 година Георги Димитров издава закон, с който на бежанците се признава македонско гражданство). С преселването на македонските българи в Неврокоп се отваря друга трудна тема – за неуредената и объркана България, която трудно би могла да бъде спасителка и утешителка за наранените сърца на героите. Новата история на България е неразривно свързана и с проблема за вината, наказанието и справедливостта, които са силно деформирани от действията на т. нар. Народен съд.

В частта **По пътя на „Перлите на Ади Ландау“** на анализ е подложен романът на Соня Тодорова, който съсредоточава вниманието си към отдавна познати, но станали

отскоро предмет на литературата, травматични събития от българската национална история. Повествованието прави опит да осмисли съдбата на евреите по време (а и след) Втората световна война, когато в България се предприемат действия за депортиране на евреите. Тази тема се превръща в особено провокативна за редица съвременни писатели (Леа Коен – трилогията „Консорциум Alternus“, 2005 г., „Кандидат-президента“, 2007 г., „Близка връзка“, 2007 г., „Ти вярваш. Осем погледа върху Холокоста на Балканите“, 2012 г., „Рафаел“, 2017 г., Анжел Вагенщайн – Преди края на света“, 2011 г.).

Главната повествователна линия проследява живота на семейство Ландау от втората половина на XVII век до наши дни. Но за да обхване и проследи процесите на изселване на евреите, романът се връща и в по-далечни столетия. В романа на С. Тодорова са потърсени различни оптики към събитията – на семейство Ландау, на Антон Оберле, на Рудолф Фон Хас. Книгата на Тодорова се обръща, от една страна, към европейската история (до голяма степен и българската) на XX век, но от друга, съчетава родовата история на няколко поколения, които обстоятелствата разпиляват по света, а впоследствие събират (не)случайно. Романът осмисля и въпроса за разрушителната енергия на идеологиите, задушили цял един век и обвили историите на всички хора „като стари черни паяжини“.

В частта **Съдии и подсъдими в романа на Ангел Игов „Кротките“** задачата, която си поставихме, е да проследим как романът на Ангел Игов „Кротките“ (2015) чете един от емблематичните образи, свързани с процесите, започнали у нас след Девети септември 1944 г. – Народния съд. Дейността на Народния съд – като част от историята на социалистическа България, – обаче не може да бъде мислена изолирано, без връзка със събитията след 1989 г. и промените в говоренето за травматичните моменти от близкото минало, неизбежно рефлектирала върху националната идентичност. Затова тук ще бъде отворена една голяма скоба, в която ще се опитаме да изложим накратко двете основни позиции в отношението към този фрагмент от нашата история, оформили се непосредствено след налагането на демокрацията у нас. В хода на изследването използваме някои от постановките на Бодрияр, търсеци отговор на въпроса защо всъщност от края на миналия век научната мисъл толкова настойчиво обглежда своето минало.

Дейността на Народният съд е в основата на повествованието, а през опозицията Емил Стрезов – Елиас се прави опит да се осмисли този трагичен етап от историята на България. Ключови въпроси в повествованието са кой точно има правото да съди и кой може да прощава. В романа на Игов прощката не съществува като възможност, вината (явна, вменена, въобразена) е тази, която задвижва всички процеси и моделира всички човешки взаимоотношения. Вината винаги се обвързва с наказанието, а проявяваното насилие започва да се легитимира и оправдава от героите – сегашното насилие е генерирано от проявено предишно насилие, т.е. „нашето“ насилие се легитимира чрез чуждото. „Кротките“ насочва своя трагично-ироничен поглед към съдебния процес на(д) историята, към всички престъпления, извършени срещу човечеството през 20.век, които трябва да бъдат разкрити и разбрани (но не и оправдани), за да ни заредят с надежда, че е възможно все пак да бъдат отделени доброто от злото.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Както подчертахме още в началото на дисертационния труд, в неговия фокус попадат романи, писани в периода от 90-те години на 20. век до 2016 година, които проблематизират различни периоди от българската история – Възраждането, годините след Освобождението и 40-те години на 20.век. Избраните за наблюдения текстове не са единствените от съвременната литература, които заговарят за историята, за нейните личности и събития, но според нас са емблематични както за цялостните тенденции в прозата след 90-те г., така и за начините, по които модерността осмисля историята, (пре)написва нейните сюжети, търси и сглобява истината за миналото. В хода на анализите видяхме, че част от съвременните български романи („Фото Стоянович“) боравят с мотиви и с техники на писане, присъщи на постмодернизма. В някои от романите виждаме своеобразно бягство от изграждането на парадигми, йерархии, системи, едно непрекъснато прекрачване на границите между действително и фикционално („Фото Стоянович“). Независимо от това обаче дали гравитират, или не към постмодерното писане, разгледаните в дисертацията текстове проявяват явно пристрастие към проблема за „травматичността“ от/на миналото („Бежанци“, „Кротките“, „Перлите на Ади Ландау“), към конструирането на сюжети, останали до този момент встрани от големия национален разказ („Пролом“, „Ex Oriente Lux“, „Бежанци“). Не е трудно да се долови и скептицизмът

спрямо наследеното от нас знание за миналото („Заради дякона Игнатия“, „Фото Стоянович“), както и играта със и(ли) ироничното преобръщане на утвърдени тези за определени исторически събития („Фото Стоянович“, „Заради дякона Игнатия“, „Ех Oriente Lux“, „Бежанци“). В романи като „Фото Стоянович“ е отхвърлено позитивистичното знание за билото за сметка на релативността на понятия и представи. Постоянна практика става разколебаването на собствените граници на текста – става дума за това, че той помни, припомня, трансформира познати текстове от литературата ни, без да се съобразява с авторитети или с правилата на т.нар. класика. Видяхме, че в творби като „Ех Oriente Lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол“ истината за миналото вече се мисли като зависима от волята и предпочитанията на историка или властимащия. В редица от разгледаните в дисертацията романи се проблематизират наложени от периодиката, историографията и художествената литература представи за значими личности от нашата история („Възвишение“, „Фото Стоянович“, „Заради дякона Игнатия“, „Пролом“). Играта превръща четенето на историята в своеобразно (пре)нареждане на пъзел („Фото Стоянович“). Самата история се мисли като разказ, който непрекъснато събира в себе си множество други разкази – документи, спомени на „очевидци“, дневници, снимки, писма, които допълват/ апострофират/ коригират вече битуващи представи и оценки за едно или друго събитие. „Фото Стоянович“ например поставя и въпроса за това как отминалите събития „се запечатват“ в снимки, доколко те могат да бъдат мислени като надеждни свидетелства за миналото и как те, ако ги приемем за такива, на свой ред формират/ манипулират нашето знание за миналото. Неслучайно в романа случилото се в миналото бива подлагано на съмнение, подмяна, на измисляне. И не на последно място – налагайки тезата, че е трудно да се постигне обективна истина в историческия разказ, повествованието настойчиво проблематизира и възможността да има абсолютни авторитети – било то личности или институции, които да гарантират неопровержимата истина за миналото.

В заключение отново ще кажем, че вероятно настоящата работа пропуска някои художествени произведения, свързани с темата. Но нашата цел е не да направим пълен опис на всички съвременни романи, които обговарят историята, а да изберем онези от тях, които показват различни (спрямо традицията) оптики към миналото и неговите личности и в които се търсят нови начини да бъде разказана старината. Направеният избор

позволява и следващо писане, при което да бъдат обговорени липсващите в момента романи.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Кирков 1988: Кирков Г. *Българската критика за Иван Вазов*. София: Български писател, 1988.

Кьосев 1990: Кьосев, Ал. Исторически факти, национална идеология и национална литература: Освобождението на България в българската литература. – В: *сп. Пламък*, бр 5, май 1990, 150-157.

Нора 2004: Нора, П. *Места на памет*. София: Дом на науките за човека и обществото, 2004.

Радева 2015: Радева, Я. За какво и как разказва романът „Една и съща нощ“. – В: *Електронно издание Култура*, 23.02.2015, <<https://kultura.bg/web/%D0%B7%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%B2%D0%BE-%D0%B8-%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8A%D1%82-%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0/>>, [прегледан 13.01.2020].

Рикьор 2006: Рикьор, П. *Паметта, историята, забравата*. София: Философия, естетика и етика, 2006.

Цонев 1988: Цонев, Б. *Българската критика за Иван Вазов*. София: Български писател 1988, с. 94-201.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. Дисертационният труд се обръща към една актуална, но неразработена системно тема в литературната ни наука – осмислянето на ключови събития и личности от нашата история в романа от 90-те г. на 20.век до 2016 г. На практика този текст би могъл да се приема за първи по темата, тъй като върху разглежданите в него романи има само отделни рецензии, но не и цялостни изследвания.

2. Практическата значимост на дисертационния труд се разкрива в сравнително широкото поле от интерпретирани произведения, в обговарянето на оформящите се в тях и чрез тях междутекстови връзки.

3. В дисертацията показахме кои са устойчивите в съвременната литература теми (Априлското въстание) и фигури (Левски, Раковски, Стамболов, Фердинанд) от нашата история, както и кои са онези моменти от историята, които настойчиво се преосмислят (например Възраждането) или преоткриват (20-те г. на 20.век, 40-те г. на 20. век).

4. Принос на дисертационния труд е извеждане и обговарянето на онези сюжети, които се появяват за първи път в съвременната българска литература. Голяма част от най-новите ни романи се обръщат към такива моменти от нашето минало, които, съзнателно (главно по идеологически причини) или не, са били пропускани в предходните десетилетия – съдбата на българските македонци от Беломорието, опитите за утвърждаването на понятието македонска нация и свързаните с тях амбиции да бъде пренаписана историята, съдбата на евреите извън пределите на България.

5. Дисертацията предлага различен критически поглед към романи като „Възвишение“ и „Калуня-каля“, както и задълбочени анализи на романите „Пролом“, „Ех Ориенте Lux. Фердинанд и мечтата за Константинопол“, „Кротките“, като по този начин обогатява рецептивната нагласа спрямо тях.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. Иванова 2017: Иванова, Д. Калуня каля и Турските зверства в България – опит за диалог. – В: *Словото-традиции и модерност. Сборник с доклади от Осемнадесетата национална коференция за студенти и докторанти*. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2017, 324-332.

2. Иванова 2017: Иванова Д. Романът „Възвишение“ и българската национална идеология. – В: *Културен трансфер и българска идентичност. Сборник с доклади от Третата международна интердисциплинарна конференция за студенти и докторанти*. С, Аз-буки, 2017, 191-199.

3. Иванова 2017: Иванова, Д. Българската история и липсващият литературен разказ за нея. – В: *Филологически форум. Българистиката: езиците на дома*. София, бр.5, 2017, 62-72.

4. Маринова 2017: Маринова, Д. Стефан Стамболов в съвременния български роман. – В: *Словото-идеи, идеали, утопии. Сборник с доклади от Деветнадесетата национална конференция за студенти и докторанти*. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2017, 299-308.

5. Маринова 2019: Маринова, Д. Съдии и подсъдими в романа на Ангел Игов „Кротките“. – В: *Verba Iuvenium. Словото на младите. Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти*. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, бр. 1, 2019, 450-460.